

Респондентка Г. родом із села Покровка (Чугуївський район Харківської області), в якому мешкали переважно росіяни, вважала, що її односельці – етнічні росіяни, які відвідують православну церкву – це хохли, а односельці – старообрядці – це кацапи, тобто росіяни. Вона згадувала, що її мати часто підкреслювала: "Ти ж мені в дім хохла не приведи!". Таким чином матір респонденти натякала, що дівчина може взяти шлюб лише з представником старообрядницької релігії.

Майже для всіх харківських старообрядців притаманна заміна етнічної ідентичності етноконфесійною. Вони на словах визнають, що більшість етнічних росіян прийняли "ніконіанські" реформи, проте продовжують таких росіян називати хохлами, підкреслюючи: "Справжні росіяни – це старообрядці".

Даний феномен іманентний не тільки для східної України. Так, дослідник О. Пригарін відмічав, що етнонімом хохол старообрядці на Дунаї називали представників офіційного православ'я. Навіть вже розуміючи різницю між українцями та росіянами, хохлами називали всіх православних. Таким чином, в середовищі старовірів назва хохли походила не від етнічної, а від конфесійної належності [11, с. 82].

Відповідаючи на питання про міжетнічну та міжконфесійні стосунки, абсолютно всі старовіри починали говорити стандартними шаблонами про рівність людей, демонстрували високий ступінь політкоректності. Проте поступово під час діалогу респонденти розкривались, і зазначали, що "Бог один, але шляхи до нього різні". Жоден респондент жодного разу прямо не заявив, що нам необхідно перейти в старообрядництво, щоб спасти душу. Проте ця думка дуже завуальовано розкривалась під час бесід. Респонденти підкреслювали, що саме старообрядництво є правильним шляхом, тільки воно може дарувати людині спасіння під час другого пришестя Христа. Лише старовіри будуть спасеними. Таким чином від політкоректних штампів та кліше, які запозичені із публічного дискурсу, старообрядці по мірі зростання їх довіри до кореспондента переходять до характеристики власних поглядів, ідей.

Етнорелігійна толерантність старообрядців має різну ступінь представленості серед представників харківської общини безпоповців. Так, деякі з них відкрито заявляли, що практично не спілкувалися і не спілкуються із православними, їх дім закритий для представників інших конфесій. Інші – навпаки, підкреслювали, що мають більшість друзів та знайомих серед іновірів, які

знають про їх старообрядницьку належність, поважають традиції старовірів. Наприклад, із розумінням ставляться до того, що старовіри їдять із окремого посуду, а на весіллях, днях народження та інших святах не можуть їсти разом за святковим столом. "За радянських часів я приховувала, що старовірка від колег. Просто говорила, що вірю в Бога та молюся. А після розпаду СРСР я відкрито подругам та колежанкам заявила, що я походжу із сім'ї старообрядців і саме тримаюсь цієї віри. Вони спочатку дуже здивувалися, перепитували, чи не в секту я вступила. Коли я їм розповіла про історію розколу, вони вже таких питань не ставили. А зараз вони абсолютно спокійно ставляться до моїх релігійних обмежень – в піст їдять зі мною лише пісні страви, чекають, поки я молюся перед початком обіду", – зазначала респондентка І.

Таким чином, звернення сучасних істориків до методів усної історії відкриває унікальні можливості до вивчення повсякдення старообрядців за радянських часів, дослідження елементів їх традиційної релігійної культури, менталітету, світогляду, які залишалися поза увагою радянських істориків, або були сфальсифіковані та висвітлені в ракурсі критики релігійних забобів.

Інтерв'ю із представниками общини старообрядців – безпоповців поморської згоди дають унікальний матеріал про історію боротьби невеликої групи віруючих з радянською системою за власні релігійні переконання, бажання зберегти віру батьків, культуру та традиції та передати їх наступним поколінням.

1. Гагарин Ю. В. Старообрядцы. – Сыктывкар, 1973. 2. Грінченко Г. Г. Між визволенням і визнанням: примусова праця в нацистській Німеччині в політиці пам'яті СРСР і ФРН часів "холодної війни": монографія / Г. Г. Грінченко. – Харків, 2010. 3. Грінченко Г. Г. Усна історія – теорія, метод, джерело // Офіційний сайт Української Асоціації усної історії. – Режим доступу: http://keui.univer.kharkov.ua/oral_history/grinchenko_publ_1.html
4. Івонин Ю. М. Старообрядцы и старообрядчество в Удмуртии. – Ижевск, 1973. 5. Катунский А. Старообрядчество. – М., 1972. 6. Кісь О. Репрезентація етнічної та регіональної ідентичностей в автобіографіях жінок України // Україна модерна. – 2007. – № 11. – С. 85 – 98. 7. Кісь О. Усна історія: становлення, проблематика, методологічні засади / Україна модерна. – 2007. – № 11. – С. 7 – 18. 8. Миловодов В. Ф. Старообрядчество в прошлом и настоящем. – М., 1969. 9. Подмазов А. А. Церковь без священства. – Рига, 1973. 10. Пригарин А. А. К вопросу о содержании термина "Этноконфессиональная группа": на материалах русских старообрядцев Балкан // Ethnoses and Cultures on the Balkans. – Vol. 1. – Sofia: Dios, 2000. – P.80-93. 11. Пригарин О. А. Відображення процесів формування осередку російських старообрядців на Дунаї в історичній пам'яті їх нащадків // Україна модерна. – 2007. – № 11. – С. 59 – 84. 12. Таранец С. В. Старообрядчество города Киева и Киевской губернии: Монография. – К., 2004.

Надійшла до редколегії 13.03.12

О. Барабаш, канд. іст. наук,
А. Новосельський, головний зберігач фондів Костянтинівського краєзнавчого музею

ДОСЛІДНИЦЬКО-ОСВІТНІЙ ПРОЕКТ "КЛУБ КОСТЯНТИНІВСЬКИХ ОСТАРБАЙТЕРІВ"

У статті розповідається про дослідницько-освітній проект, який реалізується зараз у Костянтинівці – невеличкому промисловому містечку Донецької області. Цей проект розроблений при підтримці німецького федеративного фонду EVZ "Пам'ять, відповідальність, майбутнє". У місті створений клуб костянтинівських остарбайтерів. Головним завданням клубу є організація зустрічей молоді та колишніх остарбайтерів. Разом з тим за методикою усної історії відбувається збирання спогадів колишніх остарбайтерів.

The article is devoted to the research educational project, which is being carried out in a small industrial town of Donetsk region. This project has been worked out by the ecology cultural center "Bakhmat" together with the town museum of local lore, history, and economy under financing by the German federation fund EVZ "Memory, responsibility, future". According to the project programme the club of Konstantinovka ostarbeiters' has been founded in the town. The main task of the club is to organize meetings between the youth and the people who could survive as slave labour in Germany under Adolph Hitler's regime during the World War II and returned back home. Besides, these reminiscences of former ostarbeiters are being collected with the help of oral history methodology.

Подолання методологічної кризи української історіографії 90-х років ХХ століття стало можливим завдяки використанню нових підходів до реконструкції минулого. Українські науковці успішно застосовують зараз усну історію для проведення позитивістських досліджень з проблем історії радянської доби.

Особливий інтерес у усних істориків викликає Друга світова війна. Відбувається перемищення акцентів у дослідженні цього періоду з проблем загальноісторичних – воєнних, політичних, економічних, ідеологічних – до аспектів, що висвітлюють життя людини в екстремальних умовах – до історії повсякденного життя.

Очевидно, що акцентування історичної науки, а особливо історичної освіти, на історії повсякденності зможе радикально змінити світоглядні орієнтири. Вчені, а також ті, що вивчають історію, будуть зосереджені на потребах людини, громадського суспільства, а не держави й економіки. Це справді гуманістична позиція, що відповідає всій особистісно-розвивальній системі освіти, яка вибудовується сьогодні в Україні.

Тема Другої світової війни – одна з найскладніших в українській історіографії. Друга світова війна пройшла через життя кожної української родини і є ваговою складовою історичної пам'яті українського народу.

В історичній пам'яті про Велику Вітчизняну війну за радянську добу не було місця для індивідуальних спогадів очевидців, якщо вони не були свідками визнаних "значними" подій, а тим паче, якщо суперечили обраним сюжетам. Історична пам'ять була функцією влади, яка визначала як слід представляти минуле.

Але зараз, одним із засобів історичної реконструкції подій Другої світової війни є показ її людського виміру, її соціальної проєкції. А залучення до подібних досліджень оповідей очевидців дасть можливість нарешті побачити "життя при німцях" очима людей, які пережили нацистську окупацію і вивезення на примусові роботи до Німеччини.

Отже, нова історична реконструкція події Другої світової війни стає можливою завдяки використанню нових методів, а саме усної історії.

В українській історіографії є вже певні досягнення у застосуванні усної історії.

Першими в Україні польові дослідження з усної історії на початку 90-х років провели дослідники товариства "Меморіал", які записали та опублікували близько 6 тисяч свідчень українців про голодомор 1932-1933 рр. [11].

В 1992 році з'явилися перші осередки усної історії у Львові – при Інституті історії церкви та Інституті історичних досліджень при Львівському університеті ім. І. Франка. У 90-х роках ХХ століття ними було реалізовано низку проєктів: "Образ сили духу: Усна історія Української Греко-Католицької Церкви в 1946-1989 рр.", "Суспільно-політичне та культурне життя в Україні в ХХ столітті в усних спогадах сучасників (1993-1995 рр.)" та інші [13, 14].

Наприкінці 90-х років ХХ століття – до 2005 року осередки усної історії виникли у Києві, Запоріжжі, Переяслав-Хмельницькому, Харкові, Полтаві. Були організовані археографічно-етнографічні експедиції, під час яких збиралися спогади про суспільне, побутове та господарське життя, звичаї, обряди населення Запорізького краю у 20–50-х роках ХХ століття, свідчення колишніх мешканців сіл Переяслав-Хмельницького району Київської області, що були затоплені водами Канівського водосховища на початку 70-х років ХХ століття тощо [15].

У цей час були здійснені низка загальнодержавних та міжнародних дослідницьких проєктів: "Усна жіноча історія. Повернення", "Україна ХХ століття у пам'яті жінок", "Єврейські долі: Україна – ХХ століття" та інші.

Значне місце посіла усна історія в дослідженнях з проблем Другої світової війни, особливо при вивченні малодослідженої теми – історії оstarбайтерів. Українські науковці у 2005-2007 рр. брали участь у міжнародних проєктах – із збирання документальних свідчень людей, які залучалися до рабської праці у Німеччині у роки Другої світової війни ("Книга пам'яті в'язнів концтабору Дахау") [17]. Збиралися спогади оstarбайтерів з Київщини, Харківщини, Полтавщини, Рівненщини [2, 6, 8]. Великий інтерес викликають дослідження долі оstarбайтерів, які були зроблені Т. Пастушенко, Г. Грінченко, примусової праці на німців О. Потильчаком, М. Лободою, повсякденного життя сільського на-

селення України О. Боряком та жителів Києва О. Удомом [1, 3, 5, 8, 9, 10].

Проте у донецькому регіоні майже не проводяться дослідження з усної історії. Тому постала потреба у реалізації проєкту, який отримав назву "Клуб косянтинівських оstarбайтерів".

Костянтинівка – невеличке промислове містечко у Донецькій області на південному сході України. Ще з кінця ХІХ століття тут почали працювати декілька великих підприємств, а саме скляної, металургійної, хімічної промисловості. Напередодні Другої світової війни це було індустріально розвинуте місто, що мало розгалужену інфраструктуру.

Окупація міста німцями тривала майже два роки, з 29 жовтня 1941 року до 6 вересня 1943 року. За цей час до Німеччини, згідно з офіційними документами ("Довідки про шкоду, заподіяну та здійснену окупантами у місті Костянтинівці" від 1948 року) з міста було відправлено 1209 осіб [4].

У процесі пошуку колишніх оstarбайтерів у місті, виявлено, що багато з них приїхали сюди після війни з інших місцевостей.

Всього у 2011 році за даними управління труда та соціального захисту населення міста у Костянтинівці мешкало 248 осіб, які під час Другої світової війни були вивезені на примусові роботи до Німеччини.

Початком масштабної роботи місцевих істориків та журналістів з цією категорією людей можна вважати 2009 рік. Тоді були оприлюднені щоденники колишніх оstarбайтерів Нонни Лісовської-Банністер та Андрія Отченашенка [12, 16] та деяких інших. Зокрема, видана в Мемфісі (США) автобіографічна книга Нонни Банністер "Секретні щоденники холокосту" була перекладена на російську мову. Щоденник А. Отченашенка був знайдений на горіщі його будинку і зараз знаходиться у експозиції міського музею. Також було розпочато збирання свідчень оstarбайтерів, однак на меті ще не ставився їх планомірний пошук та опитування.

У серпні 2010 року у місті був організований літній молодіжний волонтерський табір під назвою "Історія останнього в'язня". Головна мета проєкту – звернути увагу на проблему збереження в Україні усної історії очевидців Другої світової війни. Серед завдань було опитання колишніх оstarбайтерів, фіксація, обробка інтерв'ю, а також залучення уваги громадськості до проблем людей похилого віку. Протягом двох тижнів учасники з п'яти країн – України, Росії, Угорщини, Німеччини, Австрії провели польові дослідження і зібрили інтерв'ю з 20 колишніми оstarбайтерами. Група учасників була різноманітною – історики з різних країн, журналісти та волонтери. Матеріали проєкту були розміщені на спеціальному сайті в Інтернеті [16]. До проєкту долучилися і співробітники Костянтинівського міського краєзнавчого музею. Розпочата систематична робота за темою "Оstarбайтери Костянтинівки", розширена виставкова експозиція.

У 2011 році місцеві журналісти, історики, краєзнавці створили робочу групу з реалізації нового проєкту – постійного клубу для спілкування молоді з оstarбайтерами.

З вересня 2011 року у місті Костянтинівки Донецької області почав роботу "Клуб косянтинівських оstarбайтерів". Проєкт реалізує еколого-культурний центр "Бахмат" разом з міським історико-краєзнавчим музеєм. Він підтриманий програмою "Місце зустрічі – діалог" Всеукраїнської благодійної недержавної організації "Турбота про літніх в Україні" ("AgeConcernUkraine") при фінансуванні німецького федеративного фонду EVZ – "Пам'ять, відповідальність, майбутнє". У проєкті, розрахованому на рік (вересень 2011 – вересень 2012), беруть

участь колишні оstarбайтери, історики, журналісти, викладачі, представники громадських організацій, учні та студенти. Головним завданням клубу є створення умов для спілкування молоді та людей, які вижили в умовах рабської праці у Німеччині під час Другої світової війни та повернулися додому. Мета проекту: зібрати спогади оstarбайтерів, які мешкають у Костянтинівці.

Оригінальність проекту полягає в тому, що історії оstarбайтерів розповідаються у формі художніх композицій з використанням фото-, відео матеріалів, сучасних технічних засобів.

Засідання "Клубу костянтинівських оstarбайтерів", який є пересувним, відбуваються два рази на місяць у міському краєзнавчому музеї або навчальних та культурних закладах міста. Зокрема, вже були проведені зустрічі у восьми школах, школі-інтернаті, ліцеї та філіалі інституту. На сьогодні записані 50 спогадів оstarбайтерів.

"Не поспішаючи плинуть, на Схід. Їм тепло, мабуть, хмарам, а я змерз наскрізь, на віки..." – ці рядки О.Галича стала епіграфом однієї з зустрічей учнів з оstarбайтерами. З цих слів розпочалася композиція про долю костянтинівців, які під час Другої світової війни опинилися на примусових роботах у Німеччині. Діти читали лист одного з таких оstarбайтерів додому, в якому говорилося про те, як на чужині заздрили хмарам, які вільно пересуваються до рідної Батьківщини. На зустріч прийшли члени клубу костянтинівських оstarбайтерів – колишні примусові робітники у Німеччині О.П.Матвєєва, П.П.Горбанев, О.Є.Чепелева, М.М.Лелека. Оstarбайтери розповіли про своє життя у Німеччині під час Другої світової війни. Зустріч відбувалася у формі групового інтерв'ю.

Колішні оstarбайтери, які за життя не отримали достатньої уваги з боку влади та суспільства, були іноді вимушені приховувати своє перебування під час війни у Німеччині навіть від близьких родичів, із задоволенням відкликаються на запрошення прийти на зустрічі. Організатори намагаються враховувати суто психологічні

особливості людей похилого віку та зумовлену цим специфіку спілкування з ними. Як правило зустрічі відбуваються на позитивній ноті.

Фіналом проекту "Клуб костянтинівських оstarбайтерів" має стати проведення Дня оstarбайтера та відкриття у місті Алеї пам'яті.

Отже, цей проект – можливість для молоді краще пізнати власну історію, познайомитися з долями мешканців міста, які вижили в важких умовах війни, окупації, вивезення на примусові роботи до Німеччини. Це приклад застосування усної історії у освітньому процесі. А також можливість залучення уваги громадськості до проблем людей похилого віку, які не вирішені українським суспільством.

1. Боряк О.Д. Повсякденне життя сільського населення України в період окупації під час Другої світової війни // Архіви України. – 2005. – №1-3(256). – С.300-310.
2. Гальчак С.Д. Оstarбайтери з Поділля (1942-1947): Автореф. дис...к.і.н. – Харків, 2003.
3. Грінченко Г.Г. Між визволенням і визнанням: примусова праця в нацистській Німеччині в політиці пам'яті СРСР і ФНР часів "холодної війни": Монографія/Г.Г.Грінченко. – Харків, 2010.
4. Довідка про шкоду, заподіяну та здійснену окупантами у місті Костянтинівці. – ДАДЮ, ф 326, оп. 1, спр.52, арк.45-54.
5. Лобода М.К. Політика і практика працевикористання в окупованій Україні (1941-1944) // Український історичний журнал. – 2010. – №3. – с.64-75.
6. Невигада-не. Усні історії оstarбайтерів / Ред. Вступ. стаття Г.Грінченко. – Харків, 2004.
7. Оstarбайтери. Спогади жителів Рівненщини, вивезених гітлерівцями на каторжні роботи до Німеччини. Серія книг "Реабілітовані історією" / Упорядн. О.Г.Царик, ред. В.Ящук. – Рівне, 1996.
8. Пастушенко Т. Оstarбайтери з Київщини: вербування, примусова праця, репатріація (1942-1953). – К., 2009.
9. Потильчак О.В. Економічний колабораціонізм в Україні в роки нацистської окупації (1941-1944): причини і прояви. – К., 1997.
10. Удод О. Повсякденне життя киян в умовах окупації (вер1941-лист1943 рр): питання методології та історіографії // Архіви окупації. 1941-1944(Серія "Більше не таємно" / Держ.ком.архівів України; Упорядн. Н.Маковська. – К., 2006. – С.374-390.
11. 33-й голод. Народна книга – меморіал. – К., 1991.
12. The Secret Holocaust Diaries: The Untold Story of Nona Bannister. – Memphis: Tyndale House Publishers, 2009.
13. Інтернет: <http://www.tdcse.iatp.org.ua/Gudziak4.htm>
14. Інтернет: <http://www.lnu.edu.ua/institutes/instituteu.html>
15. Інтернет: <http://www.inscoz.iatp.org.ua/sec1.htm>
16. Інтернет: <http://lastprisonengl.blogspot.com/2010/09/interviews-of-last-prisoners.html>
17. Інтернет: http://keui.univer.kharkov.ua/project-dahau_2.htm

Надійшла до редколегії 13.03.12

П. Барвінська, канд. іст. наук

ОСОБЛИВОСТІ КОНСТРУЮВАННЯ ОБРАЗУ СХІДНОЇ ЄВРОПИ В АКАДЕМІЧНОМУ СЕРЕДОВИЩІ НІМЕЦЬКОМОВНИХ КРАЇН В ОСТАННІЙ ТРЕТИНІ ХХ СТ. У БАЧЕННІ НІМЕЦЬКОМОВНИХ ІСТОРИКІВ

Проаналізовано інтерв'ю та письмові відповіді істориків Австрії, Федеративної Республіки Німеччини, німецькомовної Швейцарії, що займаються історією Східної Європи. Визначено їх мотивації у виборі професії, підходи до тлумачення Східної Європи, самооцінки їх впливу на конструювання образу Східної Європи в німецькомовних суспільствах, а також вплив політики на академічне співтовариство.

Analyzed the interviews and written responses to the historians of Austria, Federal Republic of Germany and German-speaking Switzerland, engaged in the history of Eastern Europe. Defined by their motivation in choosing a profession, approaches to the interpretation of Eastern Europe, their influence on the self-construction of the image of Eastern Europe in the German-speaking societies and as well the impact of policies on the academic community.

Ще задовго до початку ХХ ст. в головах європейців утвердився поділ на "цивілізовану" Західну та "відсталу" Східну Європу. Розгортання холодної війни привело до поновного яскраво вираженого європейського конструкту "Захід-Схід". До того ж цей поділ після Другої світової війни, як певно ніколи раніше, мав чіткий водорозділ, який визначався сферою впливу Радянського Союзу на європейському континенті. Цей поділ був витворений політичними колами і не був географічним, а перш за все політичним й в певній мірі ментальним.

Переважна частина німецькомовного світу опинилась на пограниччі цього поділу, а "німецьке питання" було чи не "найгарячішою" точкою європейського повоєнного протистояння, тому тут приділяли особливу увагу Східній Європі, що вело до розширення мережі нау-

кових інституцій, які досліджували цей регіон. Радянська історіографія була доволі чуливою до східноєвропейських історичних досліджень в ФРН і в 50-60-і роки активно вела "боротьбу з західнонімецьким "остфоршунгом", залучаючи до цього колег з європейських країн соціалістичного табору, особливо НДР [14]. В умовах політики розрядки та розширення співробітництва ФРН з країнами соціалістичного табору ця тематика в радянській історіографії поступово почала втрачати актуальність [15], що спричинило вакуум у репрезентації досліджень останньої третини ХХ ст. Східноєвропейські дослідження в Австрії та німецькомовній Швейцарії практично залишались поза увагою радянських дослідників. В сучасних історіографіях пострадянського простору ця тема майже не досліджується. Радше можна констату-